

Når det er svært at finde ordene

Samtale med logopæd Lise Randrup Jensen,
Center for Hjerneskade

Anne Holmen

Lektor, Nordisk Filologi, Københavns Universitet

Redaktionen af dette temanummer af Sprogforum har bedt mig interviewe Lise Randrup Jensen om den undervisning, hun som logopæd varetager på Center for Hjerneskade, og især om ordforrådets rolle i undervisningen.

På centeret kommer hvert semester 15 voksne elever med hjerneskade som følge af læsioner, en blodprop eller svulst i hjernen. Nogle af disse er afatikere, dvs. at hjerneskaden, som især har ramt venstre side af hjernen, har medført et helt eller delvist tab af sprogevnen. Skaden kan være gået ud over en eller flere af de fire færdigheder (tale, forstå, læse og/eller skrive), og den kan være af lettere eller sværere grad.

Elever med højresidige eller diffuse skader, som også findes på centeret, har derimod sjældent den slags sproglige problemer. Til gengæld kan deres evne til at kommunikere godt være hæmmet, fordi deres adfærd har ændret sig så meget, at de opfattes som underlige, uhøflige eller uden situationsforneelse. De kan fx blive meget talende og have svært ved at give andre plads til også at komme til orde. I dag bliver

mange af disse også undervist af logopæden, der har udvidet sit arbejdsområde fra først og fremmest at undervise i udtale, ord og grammatik til også at undervise i fx turtagning og stilistik.

Sprog og kommunikation

I præsentationen af sit arbejde på centeret nævner Lise Randrup Jensen, at såvel arbejdet med sprogets struktur som arbejdet med den brede kommunikative kompetence har en central placering. Men det sprogpedagogiske bør altid integreres med den øvrige genoptræning, idet man på centeret konsekvent anlægger et helhedssyn på eleverne. Som konkret eksempel nævner Lise Randrup Jensen følgende episode:

Jeg kan godt have et forløb, hvor jeg bruger to-tre timer om ugen sammen med en elev og arbejder med bevidsthed om mundstillinger, artikulation og fonemer. Og det ville være meget utilfredsstillende at gøre det og så slet ikke bekymre sig om, hvordan det bliver brugt. Fx har jeg lige her i morges haft en mand, som ikke bevidst kan sige ret meget andet end ja og nej. Og så kan han

ind imellem få sagt sit eget navn og sin kones navn. Men det er meget meget vanskeligt for ham. Han har nogle problemer som jeg mener blandt andet har at gøre med noget styringsbesvær i munden. Derfor vil det sikkert hjælpe ham at arbejde sig igennem det danske fonem-inventar, for så vil han bedre kunne få sagt de ord, hvis lydbillede han så at sige har inde i hovedet.

Men da jeg så sad med ham for første gang, så startede jeg med at tale med ham om hans kone og børn. Og så viser det sig, at han heller ikke kan kommunikere. Jeg gav ham en parlør, sådan en fremmedsprogparlør med billeder af nogle scener og emneområder, for at han måske på den måde kunne fortælle mig, hvad hans søn og hans kone laver. Det gjorde jeg, efter at jeg først havde prøvet at indkredse det ved at spørge, om hans kone arbejder med hænderne, sidder ved et skrivebord osv. Han gør så det, at han leder efter de specifikke billeder i bogen, først af en frisør, som han fandt, og så af en elektriker, som han ikke kunne finde. Og det, der kan undre mig, er så, at han ikke brugte det at pege på en lampe eller hive fat i en ledning eller tage fat i noget andet, som er lige foran ham. Og så nytter det ikke bare at sætte gang i det jeg mener han har brug for rent hjernemæssigt. Der må også gøres noget ved hans måde at kommunikere på og ved hans bevidsthed om, hvad han kunne have gjort, når han ikke fandt præcis det, han ledte efter. At få ham sporet ind på, at det er hans opgave som den, der ikke kan tale, at flytte mine tanker et andet sted hen i stedet for selv at lede efter det rigtige. At lære også at lade antydningerne arbejde for sig.

Ordniveau og afasiformer

Ordene har altid spillet en vigtig rolle i afasiforskningen og i opstillingen af forskellige afasiformer. Tidligere havde man den teori, at det ved den ene hovedtype (*Brocas afasi*) var ordenes motoriske billede, der var gået i stykker, mens det ved den anden (*Wernickes afasi*) var gået ud over deres akustiske billede. I dag anvendes en række neurologiske og sproglige kriterier til at skelne mellem afasiformer. En del af den sproglige testning består således af ordbenævnelsesprøver, fx hvis man vil finde forskellen på den elev, der forveksler de to ord *and* og *svane* og den elev, der i stedet for betydningsmæssige problemer har vanskeligheder med lyden, og som derfor forveksler en *svane* med en *svale*.

Som overordnede kategorier foretrækker Lise Randrup Jensen selv at skelne mellem ikke-flydende og flydende tale. Ved ikke-flydende tale forstås, at afatikeren udtrykker sig med ét ord ad gangen eller med korte sammensætninger af 2-3 ord og aldrig eller kun sjældent i hele sætninger. Ordene består hovedsagelig af navneord, som betegner konkrete personer og genstande, mens de andre ordklasser er sjældnere (fx ud-sagnsord eller tillægsord) eller ofte helt fraværende (fx stedord eller kendeord).

Ved flydende tale forstås, at afatikeren siger sætninger af normal længde, men disse kan rumme forskellig slags problemer. Nogle afatikere taler „sort“, andre bruger en blanding af genkendelige ord og ord, der kan gættes ud fra sammenhængen, atter andre anvender

mange omskrivninger i stedet for præcise ord og udtryk. I den flydende tale kan der forekomme en del grammatiske fejl og en afvigende sætningsstruktur. Lise Randrup Jensen mener, at der kan være sammenhæng mellem 'sort' tale og de omfattende forståelsesproblemer, som tit følger med den ikke-flydende tale. Det er et af de spørgsmål, som man i dag arbejder med at belyse inden for forskningen.

Den ikke-flydende tale består ofte af en række indholdsord, som tilsammen indeholder en del information. Den flydende tale er derimod mere ordrig uden at indeholde så megen information. Her forekommer typisk mange funktionsord. Det kunne tyde på, at indholdsord og funktionsord fungerer forskelligt neurologisk set. Det er en iagttagelse, som Lise Randrup Jensen finder relevant også for andre dele af sprogpsykologien end afasiområdet.

Sproglig genoptræning

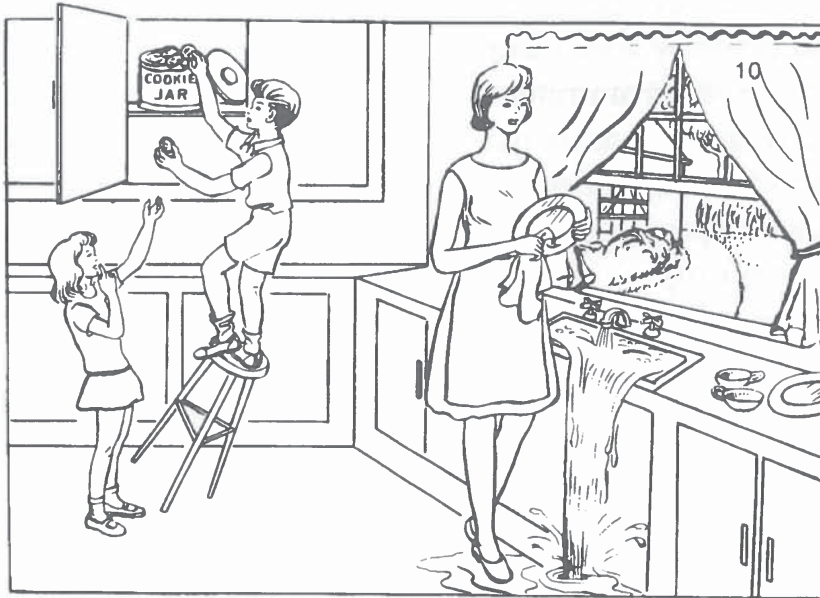
Som typiske eksempler på de to slags tale viser Lise Randrup Jensen følgende billedbeskrivelser frem. Det første eksempel er produceret af en kvinde, der kunne gentage lange sætninger, men ikke formulere dem selv. Hun havde nogle specifikke udtalevanskeligheder (fx *tallelerken*), men hendes overordnede sproglige problem gik hverken på udtalen eller ordforrådet, men derimod på forbindelsen mellem betydning og grammatik. I undervisningen arbejdede hun med basale mønstre for sætningsopbygning ud fra semantiske roller (fx hvem udfører hvilken handling, og hvad eller hvem be-

røres af handlingen?) og med en række forskellige udsagnsord.

Det andet eksempel er produceret af en mand med forståelsesproblemer, som talte flydende, men med afvigelser i ord og grammatisk struktur. Han havde desuden tendens til at tale for meget. Han udviste en vis usikkerhed i forståelse af ord, der lydligt ligger tæt på hinanden (fx *pil* over for *bil*) og i at finde præcise ord og udtryk. I snæver sproglig forstand var hans største problemer opfattelse og genkaldelse af ords lydlig struktur, men set i et bredere kommunikativt perspektiv var det nok så problematisk for ham, at han havde vanskeligt ved at indgå i social interaktion, fordi han havde svært ved at forstå andres ytringer og tolke deres signaler om turskift. Gennem undervisningen fik han især hjælp til forståelsen, idet han først og fremmest lærte at bede om gentagelse af det, andre havde sagt på det rigtige tidspunkt, og at være mere opmærksom på andres ønske om at få ordet. Desuden lærte han mundaflæsning som støtte til afkodningen af andres tale.

Sproglig genoptræning og livskvalitet

Som et ekstra problem understreger Lise Randrup Jensen, at der ofte vil være stor forskel på, hvordan omgivelserne reagerer på de to afasiformer. Den første, som ofte følges af lammelser, identificeres som et sprogligt handicap, der vækker sympati. Den anden virker derimod ikke som decideret sproglig, og den er samtidig sjældent fulgt af andre synlige problemer. Denne slags afatikere kommer ofte ud for at blive be-

Figur 2 » Småkagetyveriet« fra Goodglass og Kaplan *The Assessment of Aphasia and Related Disorders*. Philadelphia: Lea and Febiger, 1983.

Afatiker med ikke-flydende tale:

»Ja, ja ... dreng ... og pige ... og mor. Ja ... kager ... og ja, vælte ... stolen, ... ja, og ... ta- ... ta ... tallerken. Vasser op, ja.«

Afatiker med flydende tale:

»En dreng ... en dreng sidder her og prøver at kigge på hvad er ... Drengen falder ned, prøver og tager ad for ... Han står på en ... en en en en ... Han er stået udenfor og prøver for at få fat i det ... i ... kage. Og der giver [uforståeligt] kager ned til s ... datteren, må jeg hellere sige det. Men der sker der det, han ... drenger ... han var ved at falde ... nej, han var ved at falde af den her ... hvad hedder den ... [undersøger: »en skammel«] ... en skammel ... en skamlet af. Og hvad der så sker, det ved vi altså ikke noget om det. Ved siden af har moderen står udenfor ... og vasket sin ... jeg vil sige det er en tallerken, skal vi sige det. Og der er han kommet til at lægge, han har lægget – han har lægget ... øh ... vand nedefra ... ned af ... fra, sludder. Han har glemt ... han er ved at ... er at lukket vandet op, nej ned, ned – omvendt. Han har ikke set ... han har ikke set børnene hernede nu. Derefter der ved jeg ikke.«

tragtet som personer, der er besværlige eller uinteresserede i andre.

For begge elevgrupper er der dog tale om, at sproglige problemer ofte kun er symptomer på nogle bagvedliggende forstyrrelser, og at terping af bestemte lyd eller bestemte ord kan være meget uhensigtsmæssigt og blot understrege de sproglige problemer. I stedet arbejder man med forskellige kompensationsstrategier og med at øge elevernes bevidsthed om kommunikationsmønstre og deres egen rolle heri.

Centerets undervisning er generelt præget af, at man prioriterer elevernes samlede kommunikative muligheder såvel som træningen af specifikke sproglige problemer - og før begge disse en vægtning af elevernes livskvalitet. Det er grundtanken i den måde, centeret ser på genoptræning på, at det handler om at finde de stærke sider og så styrke dem og bevidstgøre om dem og lade dem tage over for de svage i det omfang, det kan lade sig gøre.

Som logopæd skal man altså både have detaljeret sproglig viden, der kan

føre til præcise diagnostiseringer af elevernes sproglige problemer, men også være villig til at give køb på at undervise direkte ud fra dette og i stedet flytte fokus af sine aktiviteter til andre sider af kommunikationsprocessen for at opnå en samlet forbedring.

Ligheder med fremmedsprogspædagogikken

Lise Randrup Jensen, som selv er kommet ind i afasiområdet fra fremmedsprogspædagogikken, finder tydelige lighedspunkter mellem de to slags sprogspædagogisk arbejde. Selv har hun haft megen gavn af det fremherskende indlærings syn, som understreger, at sprogfærdighed ikke er en absolut størrelse, men derimod varierer med de situationer, man befinder sig i, og med graden af automatisering af det tilegnede. *Alle har oplevet at kunne sidde i klasseværelset og producere nogle ord, men når disse skal anvendes udenfor, er de ikke længere til rådighed - i hvert fald ikke direkte og uden brug af megen tankemæssig energi. Som underviser bør man derfor være meget bevidst om arbejdsformer, om opbygning af længere forløb og om overførselsværdien af det, man arbejder med til andre situationer.*

Lise Randrup Jensen nævner dog en vigtig forskel på fremmedsprogspædagogikken og afasiundervisningen i målsætningen. Hvor man i fremmedsprogfagene sætter sig det sproglige mål hele tiden at forbedre elevernes sprogfærdighed, må man med afatikerne i højere grad tilstræbe at lære dem at klare sig med det, de nu engang kan. Med inddragelse af tanker om kommunika-

tionsstrategier i undervisningen adværer hun mod at sætte udvikling af *achievement strategies* op som undervisningens hovedindhold. Her satser man først og fremmest på at komme igennem med sit budskab og ikke trække sig tilbage fra kommunikationen, når man løber ind i et udtryksproblem.

Ud fra de pædagogiske principper på centeret understreger Lise Randrup Jensen endda, at et konstant udtrykskrav kan være *et overgreb mod et andet menneske. Man skal have lov til at finde sine egne grænser og sige: det vil jeg ikke rode mig ind i. Det er nemlig smerteligt, hver gang det går galt med kommunikationen.*

Med disse ord sætter Lise Randrup Jensen spørgsmålstegn ved den generelle gyldighed af det synspunkt, at indlæring kun sker, når man overskrider sin egen grænse og presser sig selv. Hun har ofte set eksempler på, at indlæring netop sker i en tryk situation, hvorefter det indlærte gradvis bliver automatiseret og prøvet af. Allervigtigst er det, at der er sammenhæng mellem hvem eleverne er, hvad de vil bruge sproget til, og hvad de ønsker at kommunikere om sig selv.

Litteratur

Randrup Jensen, Lise: Afasi - at miste sproget helt eller delvis efter en hjerneskade. I: Mål og mæle 15, 1992, nr. 4, s. 6-12.

Randrup Jensen, Lise: Kognitive kommunikationsforstyrrelser. En oversigt over ikke-afatiske kommunikationsforstyrrelser hos voksne senhjerneskadede. Dansk Audiologopædi, maj 1994, s. 39-50.